

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده معماری و هنر

گروه معماری

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته معماری، گرایش معماری

طراحی مجتمع مسکونی در رشت

تأملی پیرامون انطباق قلمرو ذهنی و عینی در مجتمع های مسکونی

دانشجو

سعید شفیعی

استاد راهنما

دکتر عباس ترکاشوند

اسفند ۱۳۹۳

عنوان: طراحی مجتمع مسکونی در رشت

تأملی پیرامون انطباق قلمرو ذهنی و عینی در مجتمع‌های مسکونی

نام دانشجو: سعید شفيعی

در سال‌های اخیر، گستره‌ای از عواملی چون فراز و نشیب‌های متعدد اقتصادی و همچنین روند رو به رشد تقاضای مسکن، منجر به رشد سریع مجتمع‌ها و شهرک‌های مسکونی متعدد در نقاط مختلف شهرهای کشور گردیده است. در اثر بکارگیری این سیاست‌های انبوه‌سازی و کوچک‌سازی در جوامع شهری بزرگ، مجتمع‌های مسکونی بدون تامین عناصر و فعالیت‌های مکمل، گسترش می‌یابند و با گذشت زمان، خود به مسئله‌ای اساسی در عرصه زیست - اجتماعی مبدل می‌شوند. عدم توجه به ویژگی‌های کیفی در ساخت چنین مجتمع‌هایی، منجر به شکل‌گیری گستره‌ای از مکان‌های فاقد هویت می‌شود. این نوع فقدان مکان، بی‌تردید حس ضعیفی از تعلق و مشارکت به بار می‌آورد و به نوعی با از خود بیگانگی انسان ارتباط می‌یابد. رفتار قلمروپایی، به عنوان یکی از رفتارهای فضایی انسان با ماهیتی اجتماعی، یکی از مفاهیم مهم در ارتقاء کیفیت ارتباط انسان با محیط پیرامون می‌باشد که در نتیجه‌ی عدم توجه به ویژگی‌های کیفی در ساخت مجتمع‌های مسکونی، صرفاً در قالب عرصه بندی‌های اولیه، ثانویه و عمومی تنزل یافته است. عدم آگاهی کافی از ابعاد دیگر مفهوم قلمرو، طراحان را در ارائه راهکارهای هدفمند مبتنی بر این رفتار، ناتوان گذارده است. پژوهش حاضر با مد نظر قرار دادن رفتار قلمروپایی به عنوان رفتاری با ماهیت اجتماعی، در پی دستیابی به ابعاد مختلف شکل دهنده‌ی این رفتار جهت ارائه راهکارهایی عینی است که بتواند طراحان را در خلق محیط‌هایی مصنوع با سطوح بالاتری از قلمرو مطلوب، یاری رساند. جهت دستیابی به این مهم، پژوهش، رفتار قلمروپایی را به عنوان پدیده‌ای متشکل از دو جنبه ادراکی (ذهنی) و ساختاری (عینی) در نظر گرفته و با استفاده از مطالعات اسنادی و انجام مطالعات میدانی در پی ارائه ساختاری است که بتواند معیارهای اصلی رفتار قلمروپایی را بر مبنای ماهیتی مشترک تحت طبقه بندی مشخصی درآورده و سپس بر مبنای اهمیت نقش هریک از آنها در تقویت رفتار قلمروی، اولویت بندی نماید. در نهایت راهکارهای عینی متناسب با معیارهای بدست آمده پیرامون رفتار قلمروی ارائه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: قلمرو عینی، قلمرو ذهنی، مجتمع مسکونی

ب

با تشکر و تقدیر از رهنمودها و زحمات استاد ارجمند، جناب آقای دکتر ترکاشوند و با سپاس از یاری خانواده و

دوستان عزیزم

ج

تقدیم به

پدر عزیزم

مادر مهربانم

و برادرم

به پاس دلگرمی های بی دریغشان

فهرست مطالب

۱	فصل اول (کلیات پژوهش).....
۲	۱-۱: مقدمه
۲	۲-۱: مساله
۳	۳-۱: فرضیه
۴	۴-۱: اهداف
۴	۵-۱: روش پژوهش
۵	۶-۱: محدودیت های پژوهش
۶	۷-۱: ساختار پژوهش
۷	فصل دوم (چارچوب نظری پژوهش)
۸	۱-۲: مقدمه
۹	۲-۲: مفاهیم و واژگان کلیدی
۹	۱-۲-۲: قلمرو
۱۱	۲-۲-۲: رفتار قلمروپایی
۱۳	۳-۲-۲: قلمرو ذهنی
۱۴	۳-۲: مبانی نظری
۱۴	۱-۳-۲: فرایندهای بنیادین رفتار انسان
۱۷	۲-۳-۲: قلمروپایی به عنوان رفتاری محیطی با ماهیتی اجتماعی
۲۹	۴-۲: پیشینه پژوهش
۲۹	۱-۴-۲: محتوای پژوهش های پیشین
۳۱	۵-۲: نتیجه گیری فصل دوم
۳۷	فصل سوم (روش و یافته ها)
۳۸	۱-۳: مقدمه
۳۸	۲-۳: روش

۳۸	۳-۲-۱: روش انتخاب نمونه ها
۳۹	۳-۲-۲: روش جمع آوری داده های میدانی
۴۰	۳-۲-۳: روش تحلیل یافته ها
۴۱	۳-۳: یافته ها
۴۱	۳-۳-۱: مقدمه
۴۱	۳-۳-۲: یافته های پژوهش
۴۳	فصل چهارم (تحلیل و نتیجه گیری)
۴۴	۴-۱: مقدمه
۴۴	۴-۲: تحلیل یافته ها
۴۴	۴-۲-۱: تبیین معیارها، شاخص ها و اولویت هر شاخص در برآورد معیار متناظر
۵۲	۴-۲-۲: تبیین ابعاد و اولویت هر معیار در برآورد بعد متناظر
۵۵	۴-۲-۳: تبیین ماهیت و اولویت هر بعد در برآورد ماهیت متناظر
۵۷	۴-۳: نتیجه گیری
۵۸	۴-۳-۱: جدول نتایج
۶۱	۴-۳-۲: راهکارهای طراحی با رویکرد تقویت رفتار قلمروپایی
۶۵	فصل پنجم (طراحی مجتمع مسکونی)
۶۶	۵-۱: مقدمه
۶۶	۵-۲: تحلیل سایت
۶۶	۵-۲-۱: مکان یابی سایت پروژه
۶۷	۵-۲-۲: ابعاد
۶۸	۵-۲-۳: دسترسی
۶۹	۵-۲-۴: ویژگی اقلیمی بستر پروژه
۷۳	۵-۳: پیش بینی تعداد واحدها (یک خوابه، دو خوابه، سه خوابه) بر اساس بررسی های آماری
۷۵	۵-۴: فرایند طراحی

فهرست جدول ها

فصل دوم.....	۷
جدول شماره ۱. تعاریف قلمرو	۱۰
جدول شماره ۲. چهار نوع خلوت و مقصد از نظر وستین	۱۹
جدول شماره ۳. خلوت و عملکردهای آن از دیدگاه وستین و آلتمن	۱۹
جدول شماره ۴ - معرفی مفاهیم پرتکرار پیرامون رفتار قلمروی، بدست آمده از مطالعات کتابخانه ای	۳۲
فصل چهارم.....	۴۳
جدول شماره ۱: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار هویت	۴۵
جدول شماره ۲: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار خوانایی	۴۵
جدول شماره ۳: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار آسایش فیزیکی	۴۶
جدول شماره ۴: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار حس تعلق.....	۴۶
جدول شماره ۵: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار شکل قلمرو.....	۴۷
جدول شماره ۶: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار نیاز و انگیزش	۴۷
جدول شماره ۷: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار تعامل	۴۸
جدول شماره ۸: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار نظارت	۴۸
جدول شماره ۹: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار مرزبندی کالبدی	۴۹
جدول شماره ۱۰: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار عرصه بندی	۴۹
جدول شماره ۱۱: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار امنیت	۵۰
جدول شماره ۱۲: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار مکان قلمرو.....	۵۰
جدول شماره ۱۳: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار سلسله مراتب	۵۱
جدول شماره ۱۴: تبیین شاخص ها و اولویت آنها در برآورد معیار دوره زمانی	۵۱
جدول شماره ۱۵: تبیین معیارها و اولویت آنها در برآورد بعد روانی	۵۲
جدول شماره ۱۶: تبیین معیارها و اولویت آنها در برآورد بعد اجتماعی	۵۳
جدول شماره ۱۷: تبیین معیارها و اولویت آنها در برآورد بعد زمانی	۵۳

- جدول شماره ۱۸: تبیین معیارها و اولویت آنها در برآورد بعد کالبدی ۵۴
- جدول شماره ۱۹: تبیین معیارها و اولویت آنها در برآورد بعد عملکردی ۵۴
- جدول شماره ۲۰: تبیین معیارها و اولویت آنها در برآورد بعد جغرافیایی ۵۵
- جدول شماره ۲۱: تبیین ماهیت و اولویت ابعاد در برآورد ماهیت ذهنی ۵۵
- جدول شماره ۲۲: تبیین ماهیت و اولویت ابعاد در برآورد ماهیت عینی ۵۶
- جدول شماره ۲۳: عوامل موثر در شکل گیری جنبه ذهنی رفتار قلمروپایی ۵۸
- جدول شماره ۲۴: عوامل موثر در شکل گیری جنبه عینی رفتار قلمروپایی ۶۰
- جدول شماره ۲۵: راهکارهای طراحی مبتنی بر جنبه ذهنی رفتار قلمروپایی ۶۱
- جدول شماره ۲۶: راهکارهای طراحی مبتنی بر جنبه عینی رفتار قلمروپایی ۶۳
- فصل پنجم ۶۵
- جدول شماره ۱: توزیع نسبی خانوارهای معمولی و گروهی بر حسب تعداد افراد خانوار به تفکیک استان ۷۳
- جدول شماره ۲: توزیع نسبی خانوارهای معمولی و گروهی بر حسب تعداد افراد خانوار استان گیلان ۷۴
- جدول شماره ۳: محاسبه تعداد واحدها به تفکیک تعداد نفرات خانوارها ۷۴
- جدول شماره ۴: محاسبه تعداد واحدهای مختص افراد معلول به تفکیک تعداد نفرات خانوارها ۷۴
- جدول شماره ۵: تعداد واحدهای پیشنهادی به تفکیک تعداد اتاق ۷۴
- جدول شماره ۶: معیارهای قلمروپایی به کار رفته در قالب راهبرد های کلان در طراحی مجتمع مسکونی ۷۵
- جدول شماره ۷: معیارهای قلمروپایی به کار رفته در قالب راهبرد های خرد در طراحی مجتمع مسکونی ۸۰

فهرست تصویرها

۷.....	فصل دوم
۱۹.....	تصویر شماره ۱: روابط میان خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام
۳۵.....	تصویر شماره ۲: فرایند دستیابی به قلمروی مطلوب
۳۶.....	تصویر شماره ۳: فرایندهای بنیادین در شکل‌گیری رفتار قلمروپایی
۶۵.....	فصل پنجم
۶۶.....	تصویر شماره ۱: مکان یابی سایت پروژه
۶۷.....	تصویر شماره ۲: مکان یابی سایت پروژه
۶۷.....	تصویر شماره ۳: ابعاد زمین
۶۸.....	تصویر شماره ۴: دسترسی اصلی
۶۸.....	تصویر شماره ۵: دسترسی محلی
۷۶.....	تصویر شماره ۶: خوانایی
۷۶.....	تصویر شماره ۷: آسایش فیزیکی
۷۷.....	تصویر شماره ۸: عرصه بندی
۷۷.....	تصویر شماره ۹: عرصه بندی
۷۸.....	تصویر شماره ۱۰: نظارت
۷۸.....	تصویر شماره ۱۱: آسایش فیزیکی
۷۹.....	تصویر شماره ۱۲: مرزبندی کالبدی
۷۹.....	تصویر شماره ۱۳: دوره زمانی
۸۲.....	تصویر شماره ۱۴: حس تعلق
۸۲.....	تصویر شماره ۱۵: نیاز و انگیزش
۸۳.....	تصویر شماره ۱۶: خوانایی
۸۳.....	تصویر شماره ۱۷: خوانایی
۸۴.....	تصویر شماره ۱۸: امنیت
۸۴.....	تصویر شماره ۱۹: تعامل

- تصویر شماره ۲۰: هویت ۸۵
- تصویر شماره ۲۱: هویت ۸۵
- تصویر شماره ۲۲: آسایش فیزیکی ۸۶
- تصویر شماره ۲۳: آسایش فیزیکی ۸۶
- تصویر شماره ۲۴: شکل قلمرو ۸۷
- تصویر شماره ۲۵: مرزبندی کالبدی ۸۷
- تصویر شماره ۲۶: سلسله مراتب ۸۸
- تصویر شماره ۲۷: عرصه بندی ۸۸
- تصویر شماره ۲۸: مکان قلمرو ۸۹
- تصویر شماره ۲۹: مکان قلمرو ۸۹
- تصویر شماره ۳۰: دید پرنده از پروژه ۹۰
- تصویر شماره ۳۱: دید پرنده از پروژه ۹۰
- تصویر شماره ۳۲: دید ناظر ورودی بلوار سمیه ۹۱
- تصویر شماره ۳۳: دید ناظر حیاط پروژه ۹۱

فصل اول

کلیات پژوهش

- بیان مسئله و ضرورت تحقیق

- سوالات تحقیق

- فرضیات پژوهش

- اهداف پژوهش

- روش پژوهش

- محدودیت های تحقیق

- ساختار رساله

۱-۱: مقدمه

در سال های اخیر، گستره ای از عواملی چون فراز و نشیب های متعدد اقتصادی و همچنین روند رو به رشد تقاضای مسکن، منجر به رشد سریع مجتمع ها و شهرک های مسکونی متعدد در نقاط مختلف شهرهای کشور گردیده است. در اثر بکارگیری این سیاست های انبوه سازی و کوچک سازی در جوامع شهری بزرگ، مسکن سنتی یا کلاسیک معنا و مفهوم خود را از دست داده و به دنبال کاهش عملکردها، بیش از هرچیز به یک سرپناه تقلیل می یابند. مجتمع های مسکونی بدون تامین عناصر و فعالیت های مکمل، گسترش می یابند. در چنین تعبیری که معماری و شهرسازی به مثابه خانه سازی در نظر گرفته می شود، خدمات و امکانات و همینطور کیفیت فضاهای جدید نادیده انگاشته می شود. گرچه این واقعیت برای آن دسته از افرادی که در اثر فشارهای اقتصادی عمدتاً به تامین نیازهای اولیه خویش اندیشیده و دانسته یا نادانسته نیازهای اجتماعی و فرهنگی را تبعی تلقی می کنند، ممکن است چندان مسئله حادی نباشد، لیکن با گذشت زمان و تامین مشکل سرپناه، به یک مسئله اساسی در عرصه زیست - اجتماعی منجر می گردد. به این ترتیب انسان در قلمرو شهری بی مکان رها می شود. این نوع فقدان مکان، بی تردید حس ضعیفی از تعلق و مشارکت به بار می آورد و به نوعی با از خود بیگانگی انسان ارتباط می یابد. زمانی که مکان هویت خود را از دست بدهد، انسان نمی تواند با محیط خود احساس نزدیکی کند. رفتار قلمروپایی، به عنوان یکی از رفتارهای فضایی انسان با ماهیتی اجتماعی، یکی از مفاهیم مهم در ارتقاء کیفیت ارتباط انسان با محیط پیرامون می باشد که در نتیجه ی عدم توجه به ویژگی های کیفی در ساخت مجتمع های مسکونی، در کنار مفاهیم متعدد دیگر از همین دست، به فراموشی سپرده شده است. این بی توجهی در حالی شکل می گیرد که رفتار قلمروپایی یکی از مفاهیمی است که در کاهش تنش های زندگی و تعیین نقش افراد مهم بوده و عادت های وابسته به قلمرو به یک معنا زندگی را آسان و تکلیف این که چه چیزی در اختیار چه کسی است را معلوم می دارد. به همین دلیل، پژوهش حاضر به بررسی ابعاد مختلف رفتار قلمروپایی می پردازد.

۱-۲: مساله

مفهوم قلمرو، یکی از عوامل مهم و تاثیرگذار در کیفیت ارتباط انسان و محیط مسکونی به حساب می آید. تعاریف و دسته بندی های متعددی پیرامون مفهوم قلمرو و قلمروپایی ارائه گردیده است که در تمامی آنها افراد و گروه ها از طریق مکانیسم های متفاوتی از فضای محدود شده به عنوان محدوده ی اختصاصی خود استفاده کرده و از آن دفاع می کنند. توجه به مفاهیمی همچون قلمروپایی در مجتمع های مسکونی که یکی از پیچیده ترین عملکردها در طراحی معماری به شمار می رود و تاثیر آن بر روابط اجتماعی جامعه انکارناپذیر است؛ بسیار قابل توجه است. مفهوم قلمرو به مانند هر پدیده ای از دو جنبه ی ادراکی و ساختاری تشکیل شده است. قلمرو عینی، جنبه ساختاری و هویدا از مفهوم قلمرو است و می توان آن را برابری تمهیدات عینی طراحان محیط در سطوح مختلفی از محیط مصنوع دانست که در دسترس بهره بردار قرار می گیرد. از سوی دیگر قلمرو ذهنی، جنبه ادراکی و پیچیده ای از این مفهوم است که در مناسبات فرهنگی و عوامل اجتماعی و فردی گسترده ای تنیده شده است. از این رو قلمرو ذهنی بهره بردار را می توان تعریف او از قلمرو شخصی خود دانست که ساخته و پرداخته ی عوامل متعددی است که گستردگی آن، طیف وسیعی از پارامترهای زیست شناختی تا عوامل مبتنی بر هنجارها و معیارهای فرهنگی را در بر می گیرد.

در سال‌های اخیر، رشد بسیار سریع شهرهای معاصر و تقاضای روزافزون جامعه، منجر به افزایش بیش از حد ساخت و سازهای غیر اصولی و بر مبنای سلايق کارفرمایان غیرمتخصص شده است. امروزه توجه به مفهوم قلمرو و رفتار قلمروی در ساخت و سازهای شهری صرفاً در قالب عرصه بندی های اولیه، ثانویه و عمومی تنزل یافته است و عدم توجه و آگاهی کافی از ابعاد دیگر مرتبط مرتبط با مفهوم قلمرو، طراحان را در ارائه راهکارهای هدفمند در این باره ناتوان گذارده است. در نتیجه این ناتوانی و عدم توجه، قلمرو عینی در محیط با ابعاد شکل دهنده قلمرو ذهنی بهره بردار همخوان نبوده و تنها با عرصه بندی محیط مصنوع صرفاً به پارامترهای عملکردی پیرامون مفهوم قلمرو می پردازند.

حال، اهمیت توجه به انطباق و همخوانی این دو قلمرو (قلمرو عینی و قلمرو ذهنی) از آن جهت است که توجه به ابعاد متعدد شکل دهنده تعریف بهره بردار از قلمرو خویش و ارائه راهکارهای عینی منطبق با آن، می تواند به ارتقاء کیفیت ارتباط انسان با محیط مسکونی بیانجامد. در سوی مقابل، عدم انطباق پذیری تمهیدات عینی ارائه شده در طراحی محیط با تعریف ذهنی بهره بردار از محدوده‌ی تحت قلمرو خویش، نیازهای قلمروپایی بهره بردار را در ارتباط مداوم با محیط مصنوع، برآورده نمی‌سازد. در نتیجه، از احساس تعلق بهره بردار نسبت به محیط کاسته و هویت روانشناختی محیطی توسط بهره بردار به درستی شکل نمی یابد.

از این رو پژوهش حاضر در نظر دارد از طریق افزایش انطباق و همخوانی قلمرو عینی و قلمرو ذهنی، به سطوح بالاتری از قلمرو مطلوب در محیط مصنوع دست یابد. جهت دستیابی به این مهم، پژوهش در پی ارائه چارچوبی است که بتواند معیار های اصلی رفتار قلمروپایی را بر مبنای ماهیتی مشترک تحت طبقه بندی مشخصی درآورده و سپس بر مبنای اهمیت نقش هریک از آنها در تقویت رفتار قلمروی، اولویت بندی نماید. در نهایت راهکارهای عینی متناسب با معیارهای ذهنی بدست آمده پیرامون رفتار قلمروی ارائه می شود تا بدین طریق راهبردهای معمارانه در نظر گرفته شده به منظور تقویت رفتارهای فضایی انسان با ماهیتی اجتماعی همچون قلمروپایی در طراحی محیط های مصنوع، بر پایه ی تمامی ابعاد ماهیت دوگانه رفتار قلمروی شکل گرفته و مجموعه ی این راهبردها صرفاً تحت عناوینی همچون عرصه بندی های اولیه، ثانویه و عمومی تنزل نیابد.

بدین ترتیب، سوالات اصلی پژوهش را می توان به صورت زیر برشمرد :

۱. ابعاد، معیارها و شاخص های موثر پیرامون جنبه ادراکی (ذهنی) رفتار قلمروپایی چیست؟
۲. ابعاد، معیارها و شاخص های موثر پیرامون جنبه ساختاری (عینی) رفتار قلمروپایی چیست؟
۳. اولویت بندی نقش هریک از ابعاد، معیارها و شاخص های تشکیل دهنده آنها در تقویت رفتار قلمروپایی چگونه است؟
۴. چه رهنمودهایی برای طراحی مطلوب مجتمع های مسکونی با رویکرد تقویت رفتار قلمروپایی، می توان ارائه کرد؟

۱-۳: فرضیه

نامطلوب بودن سطح ویژگی های کیفی مبتنی بر مفاهیمی چون قلمروپایی در مجتمع های مسکونی، در بسیاری از موارد به دلیل عدم آگاهی از ابعاد مختلف این رفتار و ارائه راهکار هایی عینی در طراحی است که بدون توجه به جنبه ادراکی مفهوم قلمروپایی تدوین شده اند. بر همین اساس، فرضیه تحقیق حاضر را می توان به صورت زیر عنوان نمود:

" به نظر می رسد شکل گیری قلمرو مطلوب، وابسته به میزان انطباق میان قلمرو ذهنی و قلمرو عینی است."

۱-۴: اهداف

هدف از انجام پژوهش حاضر، دستیابی به معیارها و رهنمودهایی برای طراحی یک مجتمع مسکونی است به نحوی که بتواند واجد ویژگی های یک قلمرو مطلوب باشد و بدین واسطه به ارتقاء کیفیت ارتباط انسان با محیط مسکونی یاری رساند.

۱-۵: روش پژوهش

پژوهش به منظور دستیابی به راه حلی برای افزایش انطباق قلمرو عینی و قلمرو ذهنی و در ادامه ی آن، دستیابی به سطوح بالاتری از قلمرو مطلوب در محیط مصنوع، در گام اول با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و بررسی دیدگاه های متعدد صاحب نظران حول مفهوم قلمروپایی در قالب فصل چارچوب نظری پژوهش، مفاهیم پرتکرار در شاخه ی رفتار قلمروی را استخراج میکنند. در گام دوم، از طریق تدوین پرسشنامه بر مبنای واژگان پرتکرار بدست آمده از مطالعات کتابخانه ای و نظر سنجی از صاحب نظران، پژوهش در پی دستیابی به ساختاری است که بتواند با معرفی ابعاد، معیارها و شاخص های اصلی رفتار قلمروی، مولفه های اصلی قلمروپایی را بر حسب ماهیت و اولویت آنها، در دو گروه ماهیت ذهنی و ماهیت عینی از رفتار قلمروی جای دهد. در گام سوم راهکارهای عینی متناسب با معیارهای ذهنی بدست آمده پیرامون رفتار قلمروی ارائه می شود تا بدین طریق راهبردهای معمارانه در نظر گرفته شده به منظور تقویت رفتارهای فضایی انسان با ماهیتی اجتماعی همچون قلمروپایی در طراحی محیط های مصنوع، بر پایه ی تمامی ابعاد ماهیت دوگانه رفتار قلمروی شکل گرفته و مجموعه ی این راهبردها صرفاً تحت عناوینی همچون عرصه بندی های اولیه، ثانویه و عمومی تنزل نیابد. در نهایت راهکارهای بدست آمده از گام سوم، در قالب طراحی یک مجتمع مسکونی در گام چهارم به کار گرفته می شود. پژوهش حاضر، با توجه به مطالعات کتابخانه ای در دستیابی به واژگان کلیدی، کیفی و از طریق انجام مطالعات میدانی و نتایج بدست آمده از روش های تحلیل عاملی، در بردارنده داده های کمی است. این پژوهش بر مبنای ماهیت و روش تحقیق در دسته تحقیقات توصیفی- تحلیلی قرار می گیرد.

در گام نخست از پژوهش در فصل چارچوب نظری، واژگان کلیدی پژوهش که شامل قلمرو، رفتار قلمروپایی و قلمرو ذهنی است، تعریف می شوند. در ادامه تدوین چارچوب نظری، از آن جهت که قلمروپایی به عنوان یکی از رفتارهای فضایی انسان محسوب می گردد، بررسی فرایندهای بنیادین در شکل گیری رفتار انسانی به منظور تبیین مولفه های شکل دهنده ی این رفتار ضرورت می یابد. از این رو پژوهش تحت عناوین انگیزش و فرایندهای فردی به مطالعه ی فرایند احساس، ادراک و شناخت خواهد پرداخت و سپس تحت عنوان رفتار محیطی، رفتار قلمروپایی را به عنوان یکی از رفتارهای فضایی با ماهیتی اجتماعی مورد بررسی قرار می دهد. پژوهش های انجام گرفته در این زمینه نیز در انتهای فصل و تحت عنوان پیشینه پژوهش ذکر می شود. در نهایت نتیجه ی این مطالعات، در قالب جداول و نمودارهایی در راستای تبیین مولفه های موثر و مفاهیم پرتکرار در شکل گیری رفتار قلمروپایی ارائه می گردد.

در گام دوم از پژوهش، به منظور ارائه چارچوبی که بتوان به واسطه آن، ابعاد، معیارها و شاخص های رفتار قلمروی را بر مبنای ماهیتی مشترک تحت طبقه بندی مشخصی درآورده و سپس بر مبنای اهمیت نقش هریک از آنها در تقویت رفتار قلمروی، اولویت بندی نمود، اقدام به تدوین پرسشنامه ای در همین راستا می گردد. محتوای این پرسشنامه را سوالات متعددی مبتنی بر مفاهیم پرتکرار بدست آمده از فصل چارچوب نظری پژوهش، تشکیل می دهند. این پرسشنامه ها در اختیار ۱۵۰ نفر از اساتید و

دانشجویان تحصیلات تکمیلی معماری از ده دانشگاه دولتی کشور (دانشگاه تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه شیراز، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه گیلان، دانشگاه مازندران، دانشگاه زنجان، دانشگاه هنر اصفهان و دانشگاه هنر اسلامی تبریز) قرار داده می شود و سپس داده های بدست آمده از طریق روش های آماری مناسب تحلیل می گردند. از این رو در فصل سوم به توضیح روش انتخاب نمونه، روش جمع آوری داده ها و نیز روش تحلیل یافته ها خواهیم پرداخت. همچنین در بخش دوم از این فصل نیز، به ارائه ساختارمند داده های حاصل از پرسشنامه ها پرداخته می شود. از این رو در بخش دوم از فصل سوم، یافته های پیرامون معیارهای اصلی رفتار قلمروی و شاخص های شکل دهنده ی آنها و ضریب هریک از این شاخص ها در برآورد معیار مربوطه و نیز ابعاد و ضریب هریک از معیارها در برآورد بعد مربوطه ارائه می گردد. در نهایت ضریب هریک از ابعاد در برآورد هریک از دو ماهیت ذهنی و عینی رفتار قلمروی نیز محاسبه می شود. یافته های پژوهش در قالب جداول مربوط ارائه گردیده و تحلیل های نهایی در گام سوم پژوهش به همراه نتیجه گیری آورده می شود.

در گام سوم از پژوهش در فصل چهارم با عنوان تحلیل و نتیجه گیری، در قسمت نخست، یافته های پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد. سپس در قسمت دوم از فصل چهارم بر آنیم که در نهایت به روشنی نشان دهیم چه فاکتورهایی جنبه های ذهنی و عینی رفتار قلمروی را تشکیل می دهند. برپایه ی نتایج حاصل از این قسمت، به منظور ارائه دستمایه هایی برای بخش طراحی موردی یک مجتمع مسکونی، در قسمت سوم از فصل چهارم، راهکارهای عینی متناسب با معیارهای ذهنی بدست آمده پیرامون رفتار قلمروی ارائه می شود تا بدین طریق راهبردهای معمارانه در نظر گرفته شده به منظور تقویت رفتارهای فضایی انسان با ماهیتی اجتماعی همچون قلمروپایی در طراحی محیط های مصنوع، بر پایه ی ماهیت دوگانه رفتار قلمروی شکل گرفته و مجموعه ی این راهبردها صرفاً تحت عناوینی همچون عرصه بندی های اولیه، ثانویه و عمومی تنزل نیابد.

در نهایت و در گام چهارم از پژوهش، راهکارهای بدست آمده از گام پیشین، در قالب طراحی یک مجتمع مسکونی به کار گرفته می شود. در این مرحله، بر مبنای راهکارهای بدست آمده از فصل چهارم، ایده های طراحی با توجه به محدودیت ها و نیازهای خاص پروژه شکل می گیرند.

۱-۶: محدودیت های پژوهش

در مراحل مختلف، محدودیت ها و مشکلاتی انجام پژوهش را دشوار ساخته است. از جمله آن که مطالعات بسیار کمی در داخل کشور پیرامون مفهوم قلمروپایی شکل گرفته است و از میان همین مطالعات اندک، در هیچ یک از پژوهش ها و مطالعات داخلی، دقیقاً پیرامون جنبه های ذهنی و عینی رفتار قلمروپایی صحبتی به میان نیامده است و صرفاً رفتار قلمروپایی را در تحت عنوان موضوعی تک بعدی مد نظر قرار داده اند. همچنین دسترسی به منابع معتبر، تنها در کتابخانه های تخصصی معماری امکان پذیر بوده است که در پاره ای از موارد، به دلیل محدودیت های متعدد برای دانشجویان دیگر دانشگاه ها در بهره مندی از کتابخانه های دانشگاه های معتبر، مشکلاتی در روند پژوهش به وجود آمد.

۱-۷: ساختار

این رساله در ۵ فصل تدوین شده است. چنان که ملاحظه می شود، در فصل حاضر (فصل اول) به کلیات پژوهش پرداخته شده است. این فصل شامل مساله، سوالات پژوهش، فرضیه، اهداف پژوهشی و ضرورت آن، روش پژوهش، محدودیت های پژوهش و ساختار رساله می باشد. در فصل دوم با عنوان چارچوب نظری پژوهش به توضیح و بسط واژگان کلیدی پرداخته شده و سپس به شناخت ابعاد مختلف مسئله، بررسی نظریه های مرتبط با موضوع و مطالعه پژوهش های مشابه پرداخته شده است. نتایج این فصل، به عنوان مبنایی برای شکل گیری محتوای پرسشنامه ها در مطالعات میدانی خواهد بود. در فصل سوم پژوهش با عنوان روش و یافته ها، به توضیح روش های انتخاب نمونه، روش جمع آوری داده های میدانی و نیز روش تحلیل یافته های پژوهش پرداخته می شود. همچنین در بخش دوم از این فصل، به ارائه ساختارمند داده های حاصله از مطالعات میدانی پرداخته می شود. در فصل چهارم از پژوهش، تحت عنوان تحلیل و نتیجه گیری، یافته های موجود در فصل سوم ابتدا تحلیل شده و سپس نتایج و راهکارهای لازم به منظور طراحی یک مجتمع مسکونی در فصل پنجم، تدوین می شود.

فصل دوم

چارچوب نظری پژوهش

- مقدمه

- مفاهیم و واژگان کلیدی

- مبانی نظری

- پیشینه پژوهش

- نتیجه گیری

در سال های اخیر، عدم توجه به ابعاد کیفی در ساخت محیط های مسکونی، منجر به شکل گیری گونه هایی از مسکن شده است که در آنها از احساس تعلق به محیط و انگیزه مشارکت و تقویت روابط اجتماعی کاربران کاسته شده است. توجه به مفاهیمی همچون قلمروپایی در مجتمع های مسکونی که یکی از پیچیده ترین عملکردها در طراحی معماری به شمار می رود و تاثیر آن بر روابط اجتماعی جامعه انکارناپذیر است؛ بسیار قابل توجه است. مفهوم قلمرو به مانند هر پدیده ای از دو جنبه ی ادراکی و ساختاری تشکیل شده است که در این پژوهش به مطالعه جنبه ادراکی قلمرو، تحت عنوان قلمرو ذهنی و به جنبه ساختاری آن، تحت عنوان قلمرو عینی، پرداخته می شود. قلمرو عینی، جنبه ساختاری و هویدا از مفهوم قلمرو است و می توان آن را برابری تمهیدات عینی طراحان محیط از طریق عرصه بندی، ایجاد سلسله مراتب فضایی و دیگر راهکارهای عینی در سطوح مختلفی از محیط مصنوع دانست که در دسترس بهره بردار قرار می گیرد. از سوی دیگر قلمرو ذهنی، جنبه ادراکی و پیچیده ای از این مفهوم است که در مناسبات فرهنگی و عوامل اجتماعی و فردی گسترده ای تنیده شده است. از این رو قلمرو ذهنی بهره بردار را می توان تعریف او از قلمرو شخصی خود دانست که ساخته و پرداخته ی عوامل متعددی است که گستردگی آن، طیف وسیعی از پارامترهای زیست شناختی تا عوامل مبتنی بر هنجارها و معیارهای فرهنگی را در بر می گیرد.

حال اهمیت توجه به انطباق این دو قلمرو (قلمرو عینی و قلمرو ذهنی) از آن جهت بیش از پیش آشکار می شود که سامان دهی محیط زندگی، با تعریف روشن عرصه های خصوصی و عمومی و ایجاد سلسله مراتب فضایی میسر می شود. از این رو، پژوهش در گام اول در پی آن است که با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و بررسی دیدگاه های متعدد صاحب نظران حول مفهوم قلمروپایی در قالب بخش چارچوب نظری پژوهش، مفاهیم پرتکرار در شاکله ی رفتار قلمروی را استخراج نماید. پژوهش در گام دوم، از طریق تدوین پرسشنامه بر مبنای واژگان پرتکرار بدست آمده از مطالعات کتابخانه ای و نظر سنجی از صاحب نظران، در پی دستیابی به ساختاری است که بتواند با معرفی ابعاد، معیارها و شاخص های اصلی رفتار قلمروی، مولفه های اصلی پژوهش را بر حسب ماهیت و اولویت آنها، در دو گروه ماهیت ذهنی و ماهیت عینی از رفتار قلمروی جای دهد. در انتهای پژوهش و پس از دستیابی به معیار های عینی و ذهنی رفتار قلمروی، به منظور ارائه دستمایه هایی برای بخش طراحی، راهکارهای عینی متناسب با معیارهای ذهنی بدست آمده پیرامون رفتار قلمروی ارائه خواهد گردید تا بدین طریق بر میزان انطباق تدابیر عینی با معیارهای ذهنی در این حوزه افزوده گردد. حال در این فصل و در گام نخست از تدوین چارچوب نظری پژوهش، لازم است که واژگان کلیدی پژوهش که شامل قلمرو، رفتار قلمروپایی و قلمرو ذهنی است، تعریف شوند. در ادامه تدوین چارچوب نظری، از آن جهت که قلمروپایی به عنوان یکی از رفتارهای فضایی انسان محسوب می گردد، بررسی فرایندهای بنیادین در شکل گیری رفتار انسانی به منظور تبیین مولفه های شکل دهنده ی این رفتار ضرورت می یابد. از این رو پژوهش تحت عناوین انگیزش و فرایندهای فردی به مطالعه ی فرایند احساس ، ادراک و شناخت خواهد پرداخت و سپس تحت عنوان رفتار محیطی، رفتار قلمروپایی را به عنوان یکی از رفتارهای فضایی با ماهیتی اجتماعی مورد بررسی قرار می دهد. پژوهش های انجام گرفته در این زمینه نیز در انتهای فصل و تحت عنوان پیشینه پژوهش ذکر می شود. در نهایت نتیجه ی این مطالعات، در قالب جداول و نمودارهایی در راستای تبیین مولفه های موثر و مفاهیم پرتکرار در شکل گیری رفتار قلمروپایی ارائه می گردد.

۲-۲: مفاهیم و واژگان کلیدی

در این قسمت پژوهش با تبیین تعاریف خاص خود از واژگان کلیدی، از یک سو مانع از شکل گیری تعابیر متعدد و ناسازگار پیرامون آنها شده و از سوی دیگر، از طریق آشکار ساختن زوایای پنهان واژگان کلیدی، شناخت جامع تر و عمیق تری نسبت به آنها حاصل می شود. بدیهی است که آشنایی با ریشه های کالبدی و کاربردی مفاهیم و الگوهای موجود در فضا، طراح را در رسیدن به پاسخی مناسبتر به مسئله ی طراحی یاری می رساند.

۲-۲-۱: قلمرو

فرهنگ دهخدا قلمرو را اسم مرکبی با معنی ملک، مملکت و ولایت متصرفه معرفی کرده است. ملک و ولایتی که در آن نوشته قلم پادشاهی رود و مردم آنجا نوشته او را قبول نمایند (فرهنگ دهخدا، ذیل واژه قلمرو). همچنین قلمرو را معادل واژه انگلیسی Territory قرار می دهند. فرهنگ وبستر، این واژه را از ریشه Terra به معنی زمین معرفی می کند و آن را علاوه بر محدوده تحت تملک، معادل زمین یا آب تحت اختیار یک ملت، کشور یا قانون و نیز محدوده مشخص شده برای فضای خاص فعالیت یا جریان فکری می داند (Webster Dictionary, ۱۹۷۷, ۱۸۸۴). بنابراین مفهوم قلمرو، از منظر زبان در حیطه اختیارات، متصرفات و تملکات قرار می گیرد.

مفهوم قلمرو ریشه در تحلیل های جامعه شناختی زندگی شهری دارد که در دهه ۱۹۲۰ آغاز شد (پارک، برجس و مکنزی، ۱۹۲۵؛ ترشر^۱، ۱۹۲۷؛ وایت، ۱۹۴۳؛ یابلونسکی، ۱۹۶۲؛ و زوربا، ۱۹۲۹). ناظران و مصاحبه گرانی که درباره کارکرد گروه های اجتماعی در مکان هایی چون رستوران و مشروب فروشی و محله ها بررسی می کرده اند به طور مداوم به قلمروهایی برخوردند که با خیابان ها، مکان هایی در خیابان، و حتی در کناره های خیابان مجزا شده بود، به این منظور که گروه هایی خاص اجازه ورود به قلمرو گروه دیگر نداشته باشند(آلتمن، ۱۳۸۲: ۱۲۷). تعاریف متعددی پیرامون واژه قلمرو بیان شده است. از دیدگاه سامر، قلمرو محدوده ای است که یک شخص، خانواده یا دیگر گروه ها بر آن نظارت دارند. از دیدگاه گفمن، قلمرو محوطه ای است که بر اساس مالکیت و انحصار استفاده از آن تعریف و مشخص می شود. لایمن و اسکات مفهوم قلمرو در بردارنده ی تلاش برای نظارت بر مکان می دانند (آلتمن، ۱۳۸۲: ۱۳۱). لئون پاستالان^۲ راجع به قلمرو مکانی انسان تعریف زیر را ارائه کرده است: قلمرو مکانی فضای محدود شده است که افراد و گروهها از آن به عنوان محدوده اختصاصی استفاده و دفاع می کنند. قلمرو با یک مکان، هویت روان شناختی می یابد و با احساس مالکیت و ترکیب کالبدی به صورت نماد در می آید. تعریف ایروین آلتمن از قلمرو مکانی سازوکاری برای فراهم آوردن خلوت است: رفتار قلمروپایی سازوکاری است برای تنظیم حریم بین خود و دیگران که با شخصی سازی یا نشانه گذاری یک مکان یا یک شیء و تعلق آن به یک فرد یا یک گروه بیان می شود (لنگ، ۱۳۸۱: ۱۶۹). این تعریف ها چند نکته مشترک دارد. اول، در همه آنها به مکان ها یا محدوده های جغرافیایی اشاره شده است. دوم، در بسیاری از آنها تلویحاً به نیازها یا انگیزه هایی اشاره شده که رفتار قلمروی آنها را برآورده می کند؛ مثل جفتگیری، جمع آوری آذوقه، پرورش فرزندان و از این قبیل. سوم، در تمامی تعاریف به مسئله مالکیت یک مکان یا محدوده اشاره شده است. چهارم، رفتار قلمروی مستلزم شخصی کردن مکان با علامت گذاری است- ادرار، ترشحات غدد بدن، استفاده از نشانه ها و حصار. در بسیاری از موارد، فرآیند شخصی کردن به کار نظارت بر مرزها می

^۱ Thrasher

^۲ Leon Pastalan